

iniatuur

Jaargang 28

1

Maart 2024

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinierkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Ton Heuvelmans
Wouter Levinga
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerk.nl

Fotografie
Jan Visser
Jan Haak
en anderen

Druk
MarneVeenstra
Groningen

JUGENDSTIL IN DE MARTINIKERK

▲ foto: Truus Schoonhoven

Jugendstil in de Martinikerk

Jan Visser

De meeste lezers hebben ongetwijfeld gehoord van de Groninger kunstkring De Ploeg, opgericht in 1918. Dat zijn vooral bekende lokale kunstschilders, meestal uit de eerste helft van de 20ste eeuw, zoals Jan Altink, Jan Wiegers, Johan Dijkstra, Hendrik Werkman of George Martens. Maar daar horen ook musici, dichters, beeldhouwers en glazeniers bij.

De ramen in het noorderdwarspand in de Martinikerk zijn ontworpen door het Ploeglid Jan van der Zee. Ze zijn een geschenk van de Gasunie aan de heer Vonhoff bij zijn afscheid in 1998 als Commissaris van de Koningin. Hij schonk die ramen vervolgens aan de Martinikerk.

In de loop der eeuwen zijn er diverse stromingen geweest in schilder- en bouwkunst met elk hun eigen kenmerken: middeleeuwse kunst, romaanse en gotische bouwkunst, renaissance, barok, impressionisme, art nouveau, art deco, moderne kunst.

Enkele van deze kunststromingen treffen we ook aan in de Martinikerk: een deel van de kerk is romaans (13de eeuw), een deel is gotisch (15de eeuw), het hoofdorgel is duidelijk barok (ca. 1700).

Weinig bezoekers weten dat de Martinikerk ook schilderijen bezit in de art-nouveaustijl. Deze stijl is meer bekend onder de naam Jugendstil en heeft grofweg bestaan tussen 1890 en 1914. Deze kunstvorm bleef niet beperkt tot schilderkunst, maar is ook te vinden in architectuur, beeldhouwwerk, keramiek, glaskunst en meubilair. Kenmerken hiervan zijn motieven uit

de natuur, organische vormen, golvende lijnen, gracieus gestileerd, decoratief. Het is sierlijke kunst als reactie op massaproductie. Een bekend voorbeeld zijn de affiches die rond 1900 zijn gemaakt door Jan Toorop voor tentoonstellingen en producten (zie maisonartnouveau.nl). Prachtige voorbeelden van Jugendstil-architectuur in Groningen zijn te zien aan de Ubbo Emmiussingel 110 (Huize Tavenier), het voormalige gebouw van het Nieuwsblad van het Noorden aan het Zuiderdiep en in de hal van het Hoofdstation. Arno Weltens en Stefan Rutten hebben hier onlangs een artikel over geschreven in Stad & Lande.

Huize Tavenier,
foto: Jan Visser

Jugendstil is iets anders dan art deco. Art deco is eigenlijk toegepaste kunst en is ontstaan in Frankrijk tussen 1910 en 1940. Zij is decoratief met verticale lijnen, rijke kleuren, geometrische figuren, moderne vormen. Art deco is vooral te zien in gebouwen, industriële en interieurontwerpen, maar ook in beeldende kunst en kledingmode. Er zijn veel mengvormen met art nouveau. Voorbeelden hiervan in Groningen zijn het Grand Theater aan de Grote Markt, het voormalige bankgebouw aan de Herestraat 106-108, het voormalig bankgebouw aan de Vismarkt Z.Z. 54 en het gebouw van de dienst RO/EZ aan het Zuiderdiep.

Jugendstil in de Martinikerk?

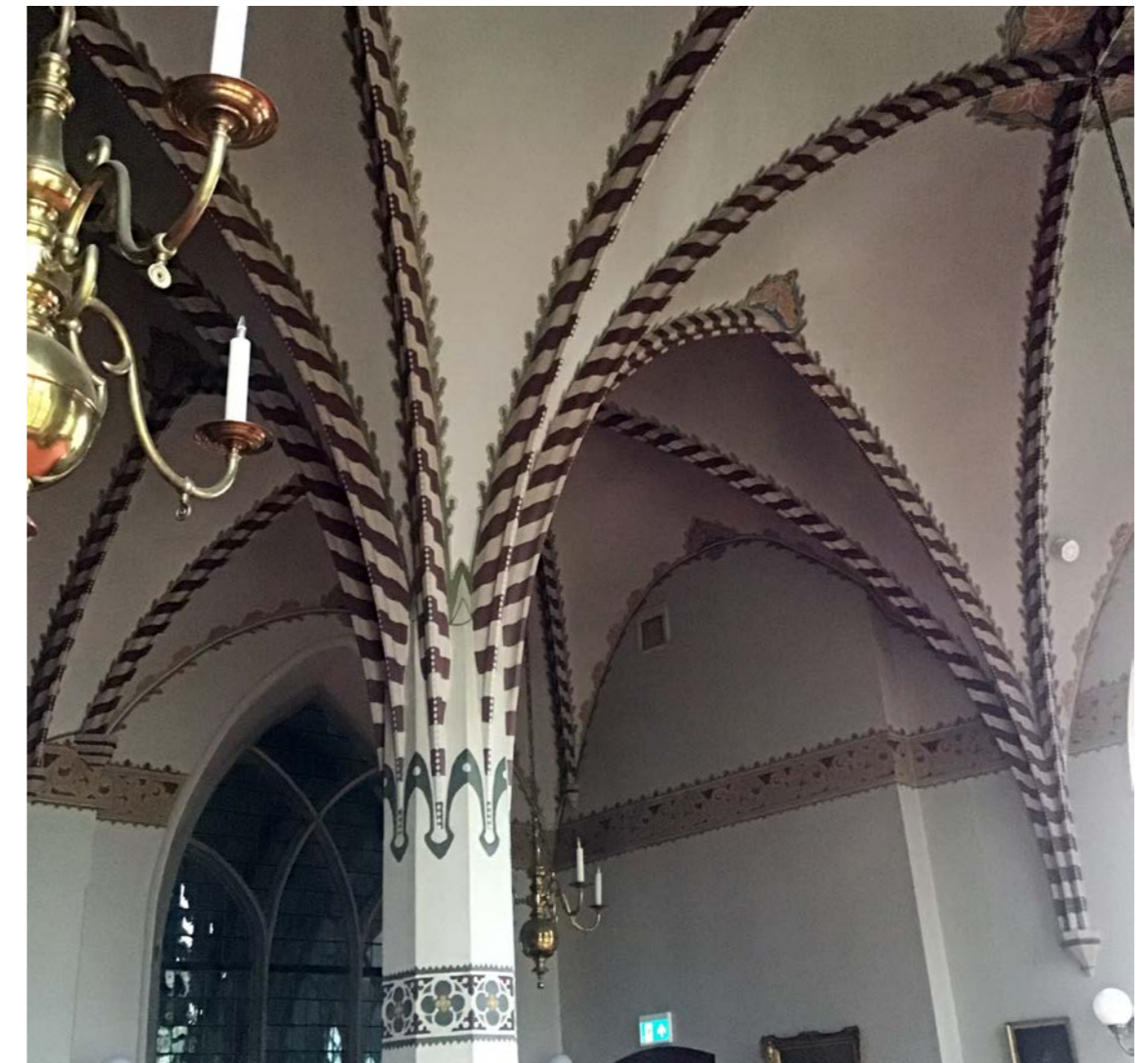
Maar waar treffen we deze kunststroming aan in de Martinikerk? Wanneer is het gemaakt

en door wie? De Martinikerk is diverse keren gerestaureerd. In 1853/1854 vond een grote restauratie plaats met vooral ingrijpende veranderingen in het schip van de kerk.

In 1923 is het koor gerestaureerd en zijn de beroemde secco's blootgelegd. En de laatste algehele restauratie vond plaats tussen 1962 en 1975.

Maar in de zomer van 1904 is alleen de bovenverdieping van de Noorderkapel gerestaureerd. Daar bevinden zich de hal met de Librije en de Fredericikamer. In die tijd heette dat volgens dr. van Rhijn de Bovenconsistoriekamer en de Archiefkamer. Deze ruimtes zijn toen beschilderd in de prachtige Jugendstilstijl. Vooral de Librije is fraai gedecoreerd met rondom een banderol en op de middelste pilaar een bloemmotief.

▼ foto: Jan Visser

Maar de mooiste Jugendstildecoratie is te zien op het gewelf midden in de Fredericikamer: een tableau met vier dierenfiguren. Zij verwijzen naar de natuur: aarde, lucht, water en vuur. Het staat er letterlijk (zie de foto op de voorpagina).

In alle hoeken van deze kamer zijn bloem-motieven aangebracht in de vorm van distels.

▲ foto's: Jan Visser

De gewelven in de Librije zijn eveneens beschilderd met vier bladeren; dat lijken wel bloemen.

Dit is kunst op hoog niveau, letterlijk!

Wie zijn verantwoordelijk voor het aanbrengen van deze kunstwerken? Het antwoord vinden we in een glas-in-loodraam in de hal. De tekst luidt:

*Gerestaureerd toen kerkvoogden waren
Jhr. Mr. O.Q van Swinderen voorz.,
Mr. P. Cleveringa secr., Dr. E.F. Kruif, Dr.
G. Wildeboer, H.W. Hemmes, Dr. C.H. van
Rhijn, K. Hoeksema, N.W. Doornbos, A.
Fongers. 15 december 1904*

▲ foto: Jan Haak

Een van deze heren is persoonlijk verantwoordelijk voor de restauratie, namelijk dr. C.H. van Rhijn. Hij schrijft in zijn boek *Templa Groningana*:

'In den zomer van 1904 werd op voorstel van schrijver dezes het vertrek (de zogenaamde Boven-consistoriekamer) in den tegenwoordigen toestand gebracht en het naburige vertrek (de huidige Fredericikamer) tot vergaderkamer der Kerkvoogdij ingericht, nadat eenige jaren te voren (1899) de z.g. kroonkamer brandvrije "Archiefkamer" geworden was.'

Dat had een aanleiding. Op 25 februari 1904 ontving de kerkvoogdij namelijk een alarmerende brief van de heer K. Hoeksema, architect, over de erbarmelijke toestand van het koor van de Martinikerk. Hij waarschuwde voor algehele bouwvalligheid en voegde een overzicht toe van wat er moest gebeuren, met een raming van de kosten, 15.240 gulden. Kerkvoogd van Rhijn ondernam onmiddellijk actie, samen met de heren Fongers en Hoeksema, en legde op 26 maart 1904 een uitgebreid voorstel voor aan de andere kerkvoogden. Een voorstel dat anders was dan het oorspronkelijke plan van Hoeksema. Het ging nu alleen om de restauratie van de zogenaamde consistoriekamer en de regentenkamer, inclusief nieuw meubilair. De kosten werden geraamd op 2000 gulden voor de ene kamer en 1000 gulden voor de andere kamer. De kerkvoogdij zou hiervoor voldoende middelen hebben.

De andere heren verklaarden zich binnen enkele dagen schriftelijk akkoord met het voorstel van van Rhijn en op 23 april 1904 werd aldus besloten.

Van Rhijn ging voortvarend te werk en liet de kerkenraad weten dat vanaf 2 mei de bovenverdieping niet meer gebruikt kon worden voor bijeenkomsten.

Over de voortgang van het werk en wie het uitvoerde ontbreekt alle informatie in het archief van de Hervormde Gemeente Groningen.

Het is heel opmerkelijk dat het originele voorstel is ondertekend door Albert Fongers, directeur van de bekende rijwielfabriek Fongers, en Klaas Hoeksema, architect. Fongers was rijk en Hoeksema maakte art-nouveau-ontwerpen, waaronder het fraaie gebouw van Fongers aan de Hereweg.

Wie maakte de decoraties en wat waren de werkelijke kosten?

In de periode rond 1900 waren in Groningen diverse goede decoratieschilders actief in de art-nouveaustijl, waaronder Franciscus Hermannus Bach.

Hij was in die tijd een centrale figuur, want hij was sinds 1885 docent aan de Academie Minerva, benoemd op voordracht van dr. J.H. Egenberger, destijds directeur van de Academie. Egenberger is de schilder van het grote schilderij Christus voor Pilatus dat hangt in het

schip van de Martinikerk. Enkele leerlingen van Bach waren onder anderen Jan Altink (mede-oprichter van De Ploeg), Cornelis Jetses (de schilder van het schilderij dat nu in het koor van de Martinikerk hangt) en Jacob Por (de restaurator van de secco's in de Martinikerk in 1923).

Het is niet waarschijnlijk dat Jan Altink de decoraties in de Martinikerk heeft gemaakt, hij schilderde meestal buiten. Ook Cornelis Jetses niet, want hij kwam pas in 1909 terug uit Duitsland. Evenmin Jacob Por, want hij was in 1904 nog in opleiding. Er waren wel meer leerlingen van Bach, maar die zijn niet zo bekend. En werk in de Martinikerk was best pretentius.

Behalve decoraties is er ook nog het glas-in-lood raam dat hoort bij het ensemble. De schilder zou dan ook glazenier moeten zijn. Dat was rond 1900 geen ongebruikelijke combinatie. Maar wie komt hiervoor in aanmerking? Was het Bach zelf? Wij weten het niet. Het was natuurlijk een eervolle opdracht voor Bach, temeer omdat hij via Egenberger zeker een verbinding had met de Martinikerk.

In elk geval was de restauratie gereed op 15 december 1904. Het resultaat werd uitermate positief gewaardeerd door de kerkenraad van de Hervormde Gemeente. In een briefje van 9 januari 1905 staat:

'De leden waren getroffen door de prachtige afwerking en stoffering. Het maakte een aangename indruk. Onder applaus besloot de vergadering een dankbetuiging te zenden voor alle moeite en zorg.'

En dan de kosten. In het Nieuwsblad van het Noorden van 5 december 1906 wordt aandacht geschonken aan de toestand van de Martinikerk. Vooral de urgentie tot restauratie volgens het rapport van architect Hoeksema wordt genoemd.

Maar ook de volgende mededeling:

'De zorg voor het oude kerkgebouw is in goede handen. Het vorig jaar is een som van 7000 gulden ten koste gelegd aan de restauratie van de kerkvoogdenkamer en de kerkenraadskamer, die tevens voor trouwzaal gebruikt wordt. De muren zijn onder een dikke laag kalk tevoorschijn gehaald en zijn thans mooi beschilderd.'

De kosten waren dus aanzienlijk hoger, maar het is zeer wel mogelijk dat die voor een groot deel gedragen zijn door Albert Fongers, en dat de beschildering een ontwerp was van Klaas Hoeksema. Zij waren immers eerste ondertekenaars van het plan.

Helaas heeft de restauratie van het koor nog lange tijd op zich laten wachten. In een strikt vertrouwelijk briefje van 2 december 1912 schrijft Rijksbouwmeester C.H. Peters over de zeer slechte toestand van het dak van het koor van de Martinikerk:

"Het dakbeschot is verteerd en veroorzaakt lekkages. Er is dringende noodzaak om gelden los te krijgen van particulieren en instellingen. Om dat te verkrijgen moet de kerkvoogdij de slechte daktoestand gebruiken voor de turkse trom en hoorngeschetter. Ondeugend en onwaar is dit niet, integendeel."

Pas in 1923 zou de restauratie van het koor plaatsvinden, bijna 20 jaar na het rapport van Hoeksema.

Toch heeft dat rapport in 1904 veel teweeg gebracht. Daaraan hebben wij de prachtige Jugendstildecoraties in de Martinikerk te danken.

Dat wij dit nu voor het voetlicht halen is bijzonder. Want in geen enkele publicatie over Jugendstil in Groningen is aandacht geschonken aan de decoraties in de Martinikerk. Het lijkt wel of niemand hiervan

wist. Daarom 'Hoor, zegt het voort': de Martinikerk heeft ook fraaie Jugendstildecoraties.

Kom maar kijken!

Geraadpleegde literatuur

Herma Hekkema en Rita Overbeek
Arno Weltens en Stefan Rutten
Dr. C.H. van Rhijn
Delpher.nl
Groninger Archieven
Wikipedia op Jugendstil, F.H. Bach, Cornelis Jetses, Jacob Por en anderen

Art Nouveau architectuur in Groningen, 1988
Stad & Lande, jaargang 32 nummer 2 2023 pag. 67-71
Templa Groningana, 1910
Nieuwsblad van het Noorden, 5 december 1906
Hervormde Gemeente Groningen, archief nr. 1518

Dringende oproep

Niet alleen bestuursleden van de Vereniging Vrienden Martinikerk zijn nodig, ook vrijwilligers die toeristen en bezoekers van de kerk welkom heten; of rondleidingen door de kerk en op de gewelven kunnen verzorgen.

Het toeristische seizoen loopt vanaf mei tot eind september. U wordt meestal eens per twee weken een dagdeel ingeroosterd, maar dat kunt u zelf aangeven.

Als dit u leuk lijkt, meld u dan zo spoedig mogelijk aan. Of als u mensen kent die zich hiervoor zouden willen inzetten, geef het door. De contactmogelijkheden staan op de voorpagina van deze Miniatuur.

Algemene Vergadering en lezing VVM op 6 april a.s.

Op zaterdag 6 april vindt de Algemene Vergadering van de Vereniging Vrienden Martinikerk plaats in de kapel, inloop om 9.30 uur en aanvang om 10.00 uur.

Om 11.00 is de gebruikelijk lezing na de Algemene Vergadering in het schip van de Martinikerk. Deze zal worden verzorgd door Dr. Andrew Irving, universitair docent Religie en Cultureel erfgoed aan de RUG. De titel is *De toekomst van het verleden: De Martinikerk als levend geheugen*.

Hoe maken wij gebruik van het verleden in het heden? Hoe kunnen burgers omgaan met cultureel en religieus erfgoed in de praktijk?

Van de Vereniging Vrienden Martinikerk

Jan Derksen

Terugkijkend op 2023 stel ik vast dat het vooral in de aanloop naar de activiteiten in november een hectisch en intensief jaar was. In de Algemene Ledenvergadering (AV) komen we hierop terug, maar hieronder alvast een kort verslag.

Tijdens de Sint Martinusdagen in november is de VVM enorm actief geweest. We hebben zoals ieder jaar in de Martinikerk weer de benefietmaaltijd georganiseerd die voorafgaat aan de maaltijd voor dak- en thuislozen. Dit was een groot succes. Naast de commissaris van de Koning, onze beschermheer René Paas, waren bijna 70 personen aanwezig. Bovendien hebben diverse personen bijgedragen om dak- en thuislozen gedurende het hele jaar maaltijden te kunnen geven. Wender, Open Hof en Doperse Dis krijgen de opbrengst overhandigd en deze organisaties zorgen ervoor dat maaltijdbonnen voor dak- en thuislozen worden aangeschaft.

Een dag later werd voor dak- en thuislozen eenzelfde maaltijd geserveerd. In samenwerking met de Stichting Martinikerk Groningen, Het Feithuis en Het Houten Huis vond een door de aanwezigen zeer gewaardeerde avond plaats, die verlicht werd door onze voederbietenkroonluchters. Livemuziek op de piano zorgde voor een prettige ambiance, evenals de mooi gedekte tafels.

Sint Martinus voor kinderen

In de week voor 11 november konden kinderen een voederbiet ophalen op de Vismarkt om daarvan een mooie lampion te maken voor een wedstrijd. Op de avond van 10 november was er in de Martinikerk een bijeenkomst voor kinderen tot 12 jaar, waar verhalenverteller Frank Belt optrad met een spannend verhaal over 'Thomas' droom', over een jongen die Sint Martinus als zijn grote voorbeeld ziet. Eeuwe Zijlstra begeleidde hem daarbij op het orgel. Na de voorstelling konden twee groepen kinderen mee voor een wandeling over de gewelven of voor een beklimming van de Martinitoren. De kinderen vonden het prachtig, maar het concert tijdens die tochten trok helaas geen extra toeschouwers.

Op zaterdagmiddag 11 november werden in het koor en in de kapel de lampions beoordeeld en de prijzen uitgereikt.

▲ Prijsuitreiking in de Kapel, foto: Jan Haak

Nieuw in 2023 was de ontvangst in de Martinikerk op 11 november van de lopers van de Gulden Martinusweg die op 1 november aan hun tocht vanuit Utrecht waren begonnen. Samen met de lopers van het Pronkjewailpad en de kinderen met hun lampions, begeleid door Sint Martinus te paard, bood deze optocht echt een fantastische aanblik.

Een paard in de Martinikerk, foto: Jan Haak ►

▲ Jan Derksen spreekt de lopers en Peter Velthuis toe,
foto: Wouter Levinga

De ontvangst van de lopers ging via het Maartenscollege te Haren naar het Hereplein waar de kinderen en Sint Martinus met zijn soldaten zich aansloten en onder aanvoering van Showband Noordenveld uit Roden en de vendelzwaaiers van Auth&Tiek optrokken naar de Martinikerk. Tijdens een flinke regenbui en onder kloggelui kwamen allen tezamen in de Martinikerk aan. In aanwezigheid van onze burgemeester Koen Schuiling en de CdK René Paas zijn de lopers vorstelijk onthaald en is er afscheid genomen van Peter Velthuis, organisator van deze tocht en van de 'Tocht om de Noord'.

Een bijzonderheid was de aanwezigheid in de Martinikerk van een replica van de hamer van Sint Martinus, waarmee hij de baarljke duivel op zijn kop zou hebben geslagen (Malleus Sancti Martini, cum quo percussit diabolum). Tijdens deze middag kreeg onze burgemeester een convenant overhandigd, waarin staat dat ook Groningen een replica van de Sint Martinushamer mag laten maken. Dit is mogelijk dankzij het Metropolitane Kapittel van de Oudkatholieke Kerk van Nederland, die de eigenaar is van de oorspronkelijk hamer. De hamer is destijds gevonden in de buurt van Vries,

waarschijnlijk in de 13de eeuw, en bevindt zich nu in het Museum Catharijneconvent in Utrecht.

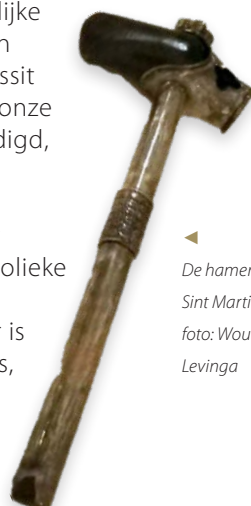
De Algemene Vergadering van de VVM vindt in 2024 plaats op zaterdag 6 april, aanvang 10 uur. Leden van de VVM ontvangen hierover nadere informatie. Na afloop zal een openbare lezing worden gegeven door dr. Andrew Irving, docent en assistent professor aan de RUG bij de faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschappen. Hij was eerder betrokken bij ons evenement 'Van Yesse naar Sint Jan' in 2022.

In deze vergadering zal ik na 18 jaar het bestuur verlaten en zal er een nieuwe voorzitter worden gekozen. In de vorige AV is er al eens een oproep gedaan voor nieuwe bestuursleden. Jammer genoeg heeft dit geen storm van aanmeldingen opgeleverd, en dus zijn we nog steeds op zoek naar versterking van het bestuur; vijf bestuursleden is echt te weinig. Het liefst zou het bestuur uit acht personen bestaan. Dus mocht u zich willen aanmelden, of kent u iemand die bestuurswerk leuk vindt en nog wat tijd over heeft, dan is uw aanmelding of suggestie van harte welkom.

Natuurlijk waren er ook andere activiteiten in 2023. Hiervan stellen we u verder op de hoogte tijdens de AV.

Vermeldenswaard is nog dat de Vriendenpas weer is geactiveerd (en vernieuwd!). U vindt deze bij de stukken voor de AV. Daarnaast kunt u nog steeds onze rugzak met logo bestellen; mail ons of zie voor meer informatie de vorige Miniatuur.

Tot ziens op onze AV!

◀ De hamer van
Sint Martinus,
foto: Wouter
Levinga